

THE CONSTANTINE'S CITY - ANCIENT CHRISTIAN NIŠ / MIŠA RAKOCIJA

МИША РАКОЦИЈА
КОНСТАНТИНОВ ГРАД
СТАРОХРИШЋАНСКИ НИШ

НИШ 2013

Издавач:
„ГРАФИКА ГАЛЕБ“ НИШ

За издавача:
Драган Цветковић, директор

Покровитељи:
ПРАВОСЛАВНА ЕПАРХИЈА НИШКА
ГРАД НИШ
УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ НИШ

За покровитеље:
Господин др Јован II (Пурић), епископ
проф. др ЗОРАН ПЕРИШИЋ, градоначелник
проф. др Драган Антић, ректор
Елена Васић Петровић, директор

Рецензенти:
академик др Вера Битракова Грозданова
академик др Ренате Пилингер

Ликовно – графичка обрада
Надежда Ракоција

С благословом Његове Светости Патријарха српског Господина Иринеја

Поводом 1700. година од потписивања Миланског едикта

With the blessing of His Holiness Patriarch Irinej of Serbia

Marking 1700. anniversary of the signing of the edict of Milan

САДРЖАЈ

CONTENT

7	УВОДНА РЕЧ	7	INTRODUCTION
11	ИСТОРИЈАТ ИСТРАЖИВАЊА СТАРОХРИШЋАНСКОГ НИША	11	BACKGROUND OF THE ANCIENT CHRISTIAN NIŠ EXPLORATION
19	ПОЛОЖАЈ ГРАДА	19	LOCATION OF THE CITY
23	ПРЕДКОНСТАНТИНОВ НИШ	23	NIŠ BEFORE CONSTANTINE
47	КОНСТАНТИН ВЕЛИКИ	47	CONSTANTINE THE GREAT
55	ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈСКИХ ДОГАЂАЈА	55	OVERVIEW OF HISTORICAL EVENTS
67	ПОЧЕЦИ ХРИСТИЈАНИЗАЦИЈЕ И ЦРКВЕНЕ ПРИЛИКЕ	67	BEGINNINGS OF CHRISTIANIZATION AND CHURCH CIRCUMSTANCES
85	ТОПОГРАФИЈА	85	TOPOGRAPHY
105	ЕПИГРАФСКИ СПОМЕНИЦИ	105	EPIGRAPHIC MONUMENTS
113	ОБЈЕКТИ ПОСВЕЂЕНИ ХРИШЋАНСКОМ КУЛТУ	113	BUILDINGS DEDICATED TO CHRISTIAN CULT
	I – КРСТИОНИЦА		I – BAPTISTERY
	• Старохришћански баптистеријални комплекс на Медијани		• Ancient Christian Baptistery Complex in Mediana
131	II – ЦРКВЕ	131	II – CHURCHES
133	ЦРКВЕ У ГРАДСКОЈ НЕКРОПОЛИ У НАСЕЉУ ЈАГОДИН МАЛА	133	CHURCHES IN THE CITY NECROPOLIS IN JAGODIN MALA URBAN SETTLEMENT
133	Базилика „А“ са мучеником – Базилика мученика	133	Basilica „A“ with martyrdom – Basilica of Martyrs
189	Црква „В“ у Чегарској улици	189	Church „B“ in Čegarska Street
191	Црква „С“	191	Church „C“
192	Црква „Е“	192	Church „E“
193	Црква „Д“	193	Church „D“

195 ЦРКВЕ У ГРАДСКОМ ОКРУЖЕЊУ

- 195 Ранохришћанска базилика у порти цркве
Св. Пантелејмона
201 Рановизантијска базилика у порти цркве
Св. Николе
207 Ранохришћанска црква на локалитету Медијана
209 Базилика у Ђурлини
217 Базилика на локалитету „Грчка црква“ у Кнез селу
221 Триконхална црква манастира Св. Јована
у Горњем Матејевцу
225 Црквиште на локалитету Камара
229 Црква на локалитету Градиште код Миљковаца
233 Триконхална црква у селу Клисуре
237 Рановизантијска базилика са гробницом
у супструкцији у селу Островица

245 III – ГРОБНИЦЕ

ГРАДСКА НЕКРОПОЛА

- Зидане гробнице у градској некрополи у насељу
Јагодин мала
- Зидане гробнице засведене полуобличастим
сводом
- Зидане гробнице засведене са једном или две
калите
- Евидентиране гробнице
- Сликаство евидентираних гробница

269 а) ОСЛИКАНЕ ГРОБНИЦЕ У ГРАДСКОЈ
НЕКРОПОЛИ

- 269 Уништена гробница бр. 1 код моста „Младости“
281 Гробница са крстом бр. 2 на градском пољу
285 Осликана гробница бр. 3 са фигуралним
представама
305 Сликаство гробнице бр. 4 са сидром

319 б) КАЛОТНО ЗАСВЕДЕНЕ ГРОБНИЦЕ
У ГРАДСКОЈ НЕКРОПОЛИ

- 319 Гробница бр. 18 са јеном калотом
323 Гробница бр. 19 са две калоте

329 д) ГРОБНИЦЕ СА ТЕРИТОРИЈЕ ГРАДА

- 329 Гробница са две калоте у Нишкој бањи
333 Гробница са полуобличастим сводом у Јелашници
335 Ранохришћанска гробница код Топонице
339 Дечија старохришћанска гробница код села
Клисуре

345 НА КРАЈУ

349 БИБЛИОГРАФИЈА

195 CHURCHES IN URBAN ENVIRONMENT

- 195 Early Christian church in the porch
of St. Pantelejmon church
201 Early Byzantine basilica in the porch
of St. Nicolas church
207 Early Christian church in Mediana locality
209 Basilica in Ćurlina
217 Basilica in “Grčka crkva” (Greek church)locality
in Knez selo village
221 Three conchae church of St. John monastery
in Gornji Matejevac village
225 Church in Kamara locality
229 Church in Gradište locality near Miljkovac village
233 Three conchae church in Klisura village
237 Early Byzantine basilica with a tomb in substructure
in Ostrovica village

245 III – TOMBS

THE CITY NECROPOLIS

- Built tombs in the city necropolis in Jagodin mala
settlement
- Built tombs vaulted with a barrel vault
- Built tombs vaulted with one or two calottes
- Recorded tombs
- Tombs painting

269 а) BUILT PAINTED TOMBS WITH HALF’ROUNDED
VAULT IN THE CITY NECROPOLIS

- 269 Ruined tomb no. 1 nearby “Mladost” bridge
281 Tomb with a cross no. 2 on the city field
(Gradsko polje)
285 Painted tomb no. 3 with figural presentations
305 Painting of tomb no. 4 with an anchor

319 б) CALOTTE VAULTED TOMBS IN THE CITY
NECROPOLIS

- 319 Tomb no. 18 with one calotte
323 Tomb no. 19 with two calottes

d) TOMBS AT THE CITY TERRITORY

- 329 Tomb with two calottes in Niška banja
333 Tomb with a barrel vault in Jelašnica village
335 Early Christian tomb near Toponica
339 Children’s Ancient Christian tomb near Klisura
village

345 AT THE END

349 BIBLIOGRAPHY

Када се размишља о првим хришћанима и процесу настанка старохришћанске и рановизантијске уметности, видно место припада Нишу, родном граду императора Константина Великог, потоњи свети цар Константин. Зато је неопходно разумети значај и знати ценити неизмерљиву корист коју нам доносе проучавања и нова сазнања о вери и уметности првих хришћана Ниша. Предмет нашег интересовања су ранохришћански споменици са простора града Ниша и његовог окружења у временском распону од првих податак о хришћанима из прве половине IV века до првих деценија VII столећа, или, од цара Константина Великог који је рођен у Наисусу (*Naissus*) до аварско-словенског освајања и пада ромејског Наисоса (*Ναίσσος*). Зато смо одлучили да књугу насловимо „*Константинов град – старохришћански Ниш*“, али би једнако пристајао и наслов „*Град светиої Константиана – civitas sancti Constantinii*“.¹

Неколико разлога нас је навело да се у овој књизи посветимо старохришћанском Нишу. На првом месту је значај Ниша за историју хришћанства, који се

1 Ова књига представља проширен магистарски рад „Ранохришћански споменици Ниша од IV до VII века“ одбрањен 2008. године на групи за археологију на Филозофском факултету у Скопљу, пред комисијум у саставу: академик проф. др Вера Битракова Грозданова, проф. др Елица Манева и проф. др Виктор Лилчић.

The subject matter of this book encompasses the early Christian monuments in the area of the city of Niš and its surrounding within the time period from middle of the fourth to the first decades of seventh century, i.e. from the Emperor Constantine the Great, who was born in Naissus (*Naissus*), to the Avar-Slavic conquest and fall of the Roman Naissos (*Ναίσσος*).

It was due to several reasons that we were driven to devoting ourselves to the ancient Christian Niš in this book. The most important reason is the importance of Niš in the history of Christianity, which is reflected in the fact that the Emperor Constantine the Great was born there. Some of the other reasons include the richness and diversity of the early Christian monumental heritage, and, crucially, insufficiently explored monuments, even those discovered a long time ago, as well as the little-known early Christian history of Niš area. Let us also add the small number of published papers dealing with early Christian Niš, which is a result of the general atmosphere in Serbia where, in the last decades, early Christian archaeology and art history attracted little attention. All the reasons mentioned above have left a gray stain on the early Christian archaeological map of Serbia and the Balkans, where the monumental treasure of the area around Niš should occupy an important place. Thus a cultural mosaic of Europe remained without a significant segment which we have complemented by systematic research and re-validation of

огледа у чињеници да је овде рођен император Константин Велики. Затим, као једна од последица тога, богатство и разноликост ранохришћанског споменичког наслеђа, посебно, недовољна истраженост споменика, чак и оних одавно откривених, као и мало знана ранохришћанска прошлост Нишке области. Старохришћански споменици се углавном спомињу у форми извештаја без аналитичког сагледавања споменичких одличја и синтезе која би нас довела до спознаје како су живели први хришћани Ниша. Додајмо и невелики број објављених радова који се баве ранохришћанским Нишом, што је резултат опште атмосфере у Србији где је последњих деценија ранохришћанска археологија и историја уметности привлачила мало пажње, док се за то време у свету значајно развила. Све ово оставило је сиву мрљу на ранохришћанској уметничкој и археолошкој карти Србије и Балкана, где споменичка ризница Нишке области треба да заузме значајно место. Тако је културни мозаик Европе остао без значајног сегмента који смо попунили систематским истраживањима и поновном валоризацијом ранохришћанских споменика Ниша. Нова сазнања су добра основа да се по први пут начини детаљна студија о ранохришћанској уметности Ниша која се надовезала на достигнућа предкостантиновог Ниша.

Констатовани су остаци црквених грађевина, улица, путева, тргова, некропола, утврђења, архитектонске декоративне пластике, остаци живописа и црквеног мобилијара, јавне скулптуре (форумске статуе), надгробни натписи, знамо имена епископа, свештеника и ђакона, лекара, занатлија и грађана. Све ово помоћи ће да сагледамо настанак и развој хришћанског града и његовог окружења од касноантичке урбане организације, убикације појединих објеката у граду и окружењу, њиховим архитектонским одликама и ликовним особеностима, па све до сагледавања процеса уплива хришћанства у све поре живота града.

Топографију ранохришћанских налаза Ниша чине, како истражени, конзервирани и презентовани објекти, тако и они који су уништени а забележени, описани или скицирани од старих истраживача или специјализованих институција.

Прикупљене податке са разних страна обогатили смо новим сазнањима и резултатима добијеним

the early Christian monuments of Niš.

The area of Niš includes the area that Niš occupies today and its gravitating surrounding. A conditional boundary in the east encompasses the Sićevo Gorge and is marked with a basilica in Ostrovica, a basilica in Knez Selo Village in the north, a tomb after Toponica Village in the west, and a triconch church and a tomb in Klisura Village in the south. This geographical area is an integral part of the process of the emergence and development of Christianity in Niš.

This was a place where significant discoveries were made, including the remains of ecclesiastical buildings, streets, roads, squares, necropoleis, fortifications, architectural decorative plastic, remains of paintings and church mobiliary, public sculptures (forum statues), tombstone inscriptions; we know the names of bishops, priests and deacons, artisans, and citizens. All this will help in analyzing the development of the Christian city and its surroundings, from the urban organization of late Antiquity, the location of certain structures in the city and its surroundings, their architectural features and visual characteristics, up to the consideration of the influence of Christianity on all aspects of the city life.

Topography of the early Christian Niš findings comprise both researched, conserved and presented structures, but also those that were destroyed, but recorded, described or sketched by ancient explorers or specialized institutions.

While collecting data from various sources, we have enriched them with new insights and results of archaeological excavations, and come to a meaningful whole, which in a documented way presents the early Christian monumental legacy of Niš area. A particular problem, especially in the case of excavations conducted a long time ago, was the existence of poor or unpublished reports, the lack of field documentation for certain structures whose discovered parts we experience as a success that may be useful for future researchers.

The process of elaboration and repeated screening of technical documentation was carried out by architects Jelena Rakocija and Marko Dimanić, grantees of the "Dositeja" Fund for Young Talents of the Ministry of Youth and Sports of the Serbian Government, and architect Nadežda Rakocija, who during the course of their work came to important data that have been particular-

захваљујући археолошким ископавањима. То нас је довело до осмишљене целине која документовано приказује ранохришћанску прошлост и споменичко наслеђе Ниша и његовог окружења. На овом путу посебан проблем, нарочито са давно обављених ископавања, су представљали шури и необјављени извештаји, недостатак теренске документације за поједине објекте чије откривене и пронађене делове доживљавамо као успех који ће бити од користи потоњим истраживачима. До документације о резултатима најновијих ископавања, ако лично нисмо учествовали, било је тешко доћи.

Разрада и снимање техничке документације дело су доктораната арх. Јелене Ракоције и арх. Марка Диманића, стипендисти Фонда за младе таленте „Доситеја“ Министарства за омладину и спорт Владе републике Србије, и арх. Надежде Ракоције, који су у току свог рада дошли до значајних података који су ми били од посебне користи. На томе им срдечно захваљујем. Захвалност дугујем колегама из Народног музеја у Београду и Народног музеја у Нишу, посебно археолугу Марици Максимовић која ми је уступила документацију са вишегодишњих ископавања у Јагодин Мали, затим Археолошком институту који ми је омогућио увид у документацију, и свакако Заводу за заштиту споменика културе у Нишу чији сам вишегодишњи радник. Као и свима онима који су на било који начин подржали и помогли да књига буде и одштампана.

др Миша Ракоција
У Нишу
Октобар 2012. године

ly useful. For this I thank them warmly. I also express thankfulness to my colleagues from the National Museum in Belgrade and the National Museum in Niš, especially to the archaeologist Marica Maksimović who ceded me documentation about excavations that lasted several years in Jagodin Mala; furthermore, my gratitude goes to the Archaeological Institute which enabled me to have access to the documents, and certainly, to the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Niš, where I am a full time, long-term employee.

Миша Ракоција, PhD
In Niš,
October 2012

